

Norrbo härad.

Socknar: Skerike, Skultuna, Romfartuna, Haraker och Fläckebo. — Häradet gränsar i S och SV till Tuhundra hd, i V till Snevringe hd, i NV till Vangsbros hd och i NÖ till Övertjurbo hd.

Norrbo är med sina 8 runristningar (Vs 18–25) Västmanlands runstensrikaste härad. Tre av runstenarna från detta område tillhöra landskapets viktigaste, nämligen de båda Berga-stenarna (Vs 18 och 19) och den av Balle ristade Hassmyra-stenen (Vs 24).

18. Berga, Skultuna sn. Nu vid Skultuna bruk.

Pl. 16–17.

Litteratur: L 1002. J. F. Iverus, Brev till brukspatronen C. J. Adlervald den ²⁶/₁₂ 1818 (Skultuna arkiv), brev till J. G. Liljegren den ²⁸/₆ 1821 (ATA); Euphrosyne (Julia Nyberg), Skattgräfvärn och Brudsmicket (i: *Poetisk Kalender För År 1820*. Utgifven af Atterbom, s. 89 f.; omtryckt i *Dikter*, 1822, s. 184 f. och i *Samlade dikter* 2, 1832, s. 239 f.); N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822), s. 139; C. J. Adlervald, Brev till J. G. Liljegren den ³¹/₅ 1827 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 109; W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 118; R. Dybeck, *Antiqvarisk berättelse för år 1860, 1862 och 1864* (ATA), Skultuna socken 1864 (ATA), Runa (fol.) 1, 1869, s. 28; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Skultuna» (1862), s. 31; H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 2 (1871), s. 103 (handskrift i ATA, tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 19); E. Brate, *Anteckningar* 1898 (ATA), *Svenska runristare* (1925), s. 127; K. Hult, Brev till E. Brate den ⁹/₉ 1901 (ATA); A. Tamm, Brev till E. Brate den ¹¹/₁₀ 1901 (ATA), Brev till Riksantikvarien den ¹²/₁₁ 1901 (ATA); VHAA:s *Månadsblad* 1901–1902, s. 141; S. Erixon, *Skultuna bruks historia* 1 (1921), s. 62; *Västmanland* (Allhem, 1957), s. 10; A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958), s. 53, 161; S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 75, *Skaldinnan och runstenen* (i: *Fornvännen* 1963), s. 303 f.

Äldre avbildningar: J. F. Iverus, teckning (ATA); Sjöborg, gravyr i a. a. fig. 141 (återgiven i *Västmanland*, Allhem, s. 11), bläckteckning (ATA); Hofberg, teckning i a. a. 1871 (återgiven i VFÅ 3, 1884); Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Erixon a. a., s. 63); S. Erlandsson, foto 1921 (ATA).

Runstenen står rest omkring 150 m V om Svartån, 300 m NV om Skultuna bruks huvudbyggnad, 175 m N om en bro över Svartån, 35 m V om »Skvallerbäcken». Den andra Berga-stenen (Vs 19) står uppställd 4 m SÖ om Vs 18.

Vs 18 »blef påfunnen af dahlkarlar som år 1816 reparerade en källare wid Berga gård, och har denna sten varit nytjad som golf i källaren» (anteckning i Skultuna arkiv).

Den första tryckta uppgiften om Vs 18 lämnas av skaldinnan Euphrosyne. Fyndet av denna runsten gav nämligen henne inspiration till dikten »Skattgräfvärn och Brudsmicket», publicerad första gången i *Poetisk Kalender* för år 1820 (tryckt 1819); se S. B. F. Jansson, »Skaldinnan och runstenen» (i: *Fornvännen* 1963), s. 303 f.

I *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822) lämnar N. H. Sjöborg följande upplysningar om runstensfyndet i Berga by: »Stenen låg i källaren med baksidan till golf, så att ena ändan räckte ut genom muren. Den upptogs, flyttades och upprestes på det så kallade Jacobsberg vid Skultuna Mässingsbruk, som äges af Brukspatronen C. J. Adlervald.»

Dybeck meddelar i sin reseberättelse för år 1860 att stenen »begagnas till milstolpe». Den hade, av detta uttalande att döma, då blivit rest vid vägen; det är tydligen samma sten som åsyftas i beskrivningen till Geologiska kartbladet »Skultuna» (1862). Där upptages från Romfartuna socken (felaktigt för Skultuna sn) en »väl bibehållen» runsten »vid vägen norr intill Berga». Platsen är utmärkt på kartbladet.

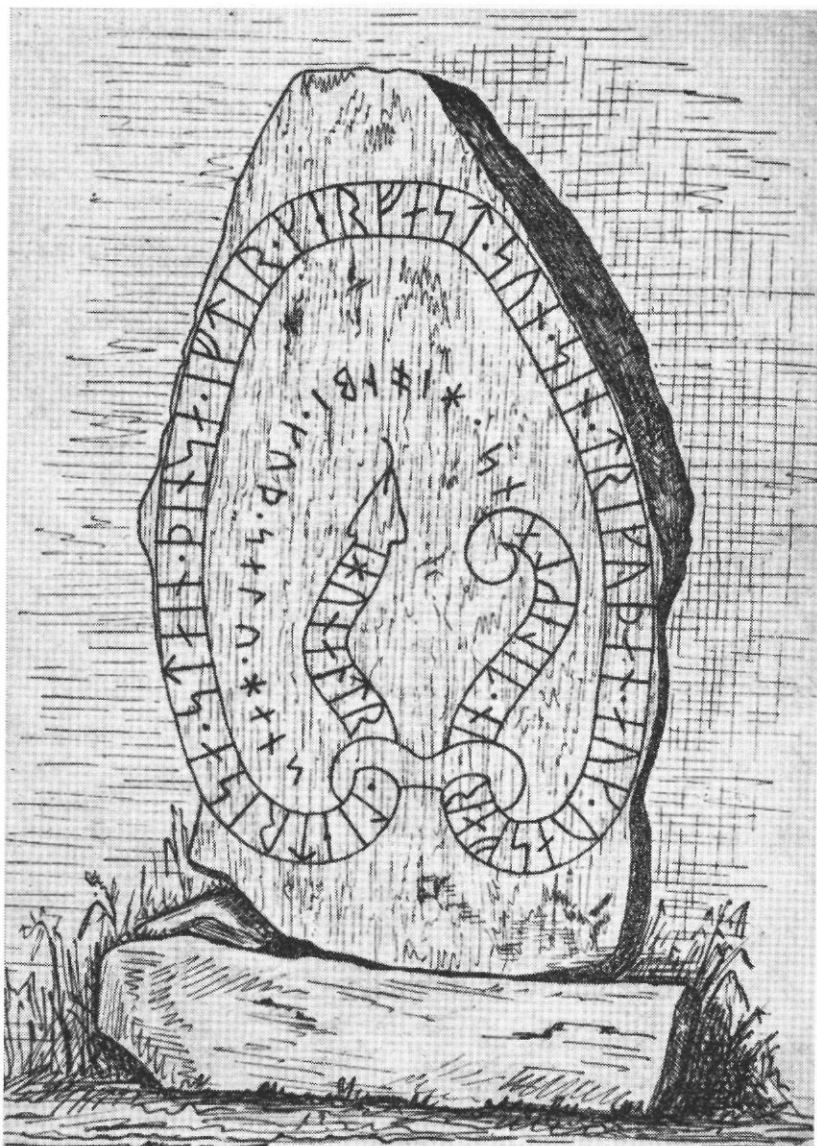

Fig. 31. Vs 18. Berga, Skultuna sn. Efter teckning av H. Hofberg.

I sin reseberättelse för år 1864 antecknar Dybeck, i samband med sin redogörelse för hur den andra Berga-stenen (Vs 19), blev återfunnen: »Den förut kände runstenen i denna socken (efter en Englandsfarare) fanns ligga nedvräkt vid åstranden på en holme, som eljest har betydlig höjd. Han är nu rest midt på denna.» — Hofberg (1871) uppger, att stenen står »på vestra sidan om ån på norra slutningen i den djupa dalgången i parken».

Vid Brates besök på platsen år 1898 hade runstenen fallit omkull. Brate skriver: »Runstenen ligger med baksidan lutad mot gräsvallen bredvid en bäck i en dæld, hörande till brukets gamla park, norr om bruket på västra sidan om ån. Nedanför ligger det gamla fotstycket.» Vitterhetsakademien lämnade år 1901 tillstånd »att i parken vid disponentbostaden uppsätta en i närheten liggande runsten ... Äfven beslöts framhålla önskvärdheten af att äfven en annan i närheten funnen sönderslagen runsten [Vs 19] samtidigt uppsattes i parken.» Först 20 år senare restes Vs 18 på sin nuvarande plats; samtidigt lagades och restes Vs 19.

Grå granit. Synlig höjd 1,50 m, hela höjden 1,63 m, största bredd 1,03 m. Ristningens höjd är 122 cm, bredd 88 cm. Största runan är 10 cm, minsta 5,5 cm. Ristningen är i stort sett tydlig.

Inskrift:

khunaltr · liet resa · sthin · pinsa · iftir · kerfast · sun sen · trekupan · auk · uas farin · til eklans
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70
 · hialbi · kup · salu · hans
 75 80 85

Gunnaldr let ræisa stæin þennsa æftir Gæirfast, sun sinn, dræng goðan, ok vas farinn til Ænglands. Hialpi Guð salu hans.

»Gunnald lät resa denna sten efter Gerfast, sin son, en god ung man, och han hade farit till England. Hjälpe Gud hans själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. (De två punkterna före den första runan utgöra rundjurets ögon.) Av runan l återstår en tydlig huvudstav; till höger om huvudstavens övre del finns en djup urgröpning och i dennas nedre kant kan möjligen ännu en k-bistav svagt skönjas. 2 h står på ett ojämnt ställe; runan är dock fullt säker. 8 r når ej upp till övre ramlinjen. Sk före 9 l är, liksom övriga sk, djupt och tydligt. 10 i är ej stunget. 11 e är stunget med ett kort, något rundat tvärstreck. Samma karakteristiska form ha 14 e, 47 e och 67 e; däremot äro 33 e och 43 e stungna med rundade punkter. Sk saknas efter 12 t. 19 h är tydligt. 20 i är ej stunget. I 23 i finns mitt på staven en obetydlig fördjupning, som säkerligen har uppstått genom flagring. 27 i är ej stunget; strax ovanför huvudstavens mitt finns en grund fördjupning, men den är av annan karaktär än punkterna i de stungna runorna. 41 n står lutande. Sk saknas efter 41 n; de fördjupningar, som där finnas, äro naturliga. I 53 a är bistaven lågt placerad, säkerligen för att bistavens vänstra

del ej skall träffa sk efter 52 **n**. Sk saknas efter 58 **s** och efter 66 **l**. 68 **k** är ej stunget, ej heller 79 **k**. I 81 **p** utgår bistaven från huvudstavens ändpunkter. — Sjöborg: **ihunaltr lint resa stain • þensa • iftir • kerfast • sun sin • trekupan • auk uas farin•til eklans • hiolbi • kup • salu • hans •**. — Vid Hofbergs undersökning år 1871 voro »ristningarna och mynderna ... uppmålade med hvit oljefärg», vilket säkerligen har försvårat läsningen och försämrat resultatet: **ihunaltr • liet risa • stain • þinsa • iftir • kerfast • sun • sin • trikupan • auk • uas farin • til eklans • hiolbi • kup • salu • hans**. — Brate (1898): »R. 1 synes hafva varit **g**, ehuru kännestreck och prick äro mycket svaga». 14 **e**: »pricken utgöres af tvenne uppåtriktade streck af $\frac{1}{2}$ cm:s längd». Runan 19 **h** är »ett **n**, felhugget för och rättadt till **a**». 27 **e** »har en tydlig prick». 33 **e**: »pricken är sned som kännestreck till **a** men dock intet streck».

Interpunktionen i inskriften har ett visst intresse. Man lägger märke till att skiljetecken saknas i ordgrupperna **liet resa**, **sun sen**, **trekupan(!)**, **uas farin** och **til eklans**.

Runföljden 1–8 **khunaltr** återger utan tvivel det i inskrifterna mycket sällsynta mansnamnet *Gunn(v)aldr*. I svenska runinskrifter är det endast belagt ytterligare en gång, nämligen på den andra Berga-stenen (Vs 19). De båda beläggen åsyfta otvivelaktigt samme man. Namnet förekommer också på Snoldelevstenen (DR 248): **kun • ualts** (gen.) och möjligen på en norsk runsten från 1000-talet (NIyR 211: **kunuat**, ack.). I medeltida isländska källor förekommer namnet endast ett par gånger; däremot har det varit ganska vanligt i Norge. De östnordiska medeltida beläggen äro mycket fåtaliga; endast ett fornsvenskt exempel finns, nämligen *Magnus Gunwaldzson* (Kinda hd, Östergötland, år 1368).

Sonens namn, *Gæirfastr*, är däremot belagt flerstädes i de svenska runinskrifterna: Sö 45 och 227, U 660, 874 och 1144, Sm 111. Namnet tycks ha varit ett speciellt svenskt namn; det möter ingenstädes i danska eller västnordiska källor. Detta gäller de flesta personnamn, som äro sammansatta med *-fastr*; se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 99 f.

Vs 18 är, liksom två andra västmanländska runstenar (Vs 5 och 9), rest till minne av en englandsfarare. Utan tvivel har Gerfast dött i England. Anmärkningsvärt är, att den dödes styvbror, Orm, till vilkens minne den andra Berga-stenen (Vs 19) har rests, har dött österut med Ingvar den vittfarne.

Att de båda Berga-stenarna äro ristade av samme runmästare är höjt över varje tvivel; se vidare Vs 19.

19. Berga, Skultuna sn. Nu vid Skultuna bruk.

Pl. 16–17.

Litteratur: Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9 och i Ransakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 131); Sockenstämmoprotokoll den 19/4 1682 (ULA); J. Peringskiöld, Monumenta 4; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 295 (nytrycken 1904, s. 225 och 166); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1864, år 1866 och år 1868 (ATA), Skultuna socken 1864 (ATA), Runa (fol.) 1, 1869, s. 28; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 102 f. (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 18 f.), Kort öfversigt af Westmanlands samtliga Fornlemningar och Minnesmärken, 1874 (ATA; tryckt i VHAA:s Månadsblad 1875, s. 110); Prostvisitation 1872 (ULA); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 127; K. Hult, Brev till E. Brate den 9/9 1901 (ATA); A. Tamm, Brev till Riksantikvarien den 12/11 1901 (ATA); VHAA:s Månadsblad 1901–1902, s. 141; O. Montelius, Svenska runstenar om färder österut (i: Fornvännen 1914), s. 110 f.; S. T. Kjellberg, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 12/2 och 22/4 1919 (ATA); S. Erixon, Skultuna bruks historia 1 (1921), s. 62; E. Wessén, Om Ingvar den vittfarne, en sörmländsk vikingahövding (i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 30, 1937), s. 17, nr 22; S. B. F. Jansson, Några okända uppländska runinskrifter (i: Fornvännen 1946), s. 265, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 75, Skaldinnan och runstenen (i: Fornvännen 1963, s. 307 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 56, 162.

Äldre avbildningar: Dybeck, teckning (återgiven i Runa fol., pl. 8, fig. 5); Hofberg, teckning i a. a. 1871 (återgiven i VFÅ 3, 1884); Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Erixon a. a. s. 63 och i Wessén a. a. s. 16); S. Erlandsson, foto 1921 (ATA).

Runstenen står rest i Skultuna bruks park, 4 m SÖ om den andra Bergastenen (Vs 18); om stenens plats se vidare Vs 18.

Det är av allt att döma Vs 19, som åsyftas i *Ransakningarna* 1682: »J bärga byn finnes Een Runesteen,